

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет гуманітарних наук
Кафедра літературознавства імені Володимира Моренця

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«ТОПОС РЕМЕСЛА В ПОЕЗІЇ КЛИМЕНТІЯ ЗІНОВІЄВА»**

Виконала: студентка 4-го року навчання
Спеціальності – 035.1 ФІЛОЛОГІЯ
(Українська мова та література);
освітньої програми: *Мова, література,
компаративістика*

Кучерява Єлизавета Олексіївна

Керівник: Павленко Г.І.,
доцент, кандидат філологічних наук

Рецензент: Максимчук О.В.,
кандидат філологічних наук

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 2025 р.

Київ 2025

План

Вступ	3-5
Розділ I. Творча спадщина Климентія Зіновієва.....	6
1.1 Життєвий шлях.....	7-10
1.2 Бог і людина в бароковій поезії ієромонаха Климентія.....	11-15
1.3 Поняття «топос».....	16-18
Розділ II. Перелік ремесел у віршах Климентія Зіновієва.....	19-21
2.1 Топіка ремесел побуту.....	22-31
2.2 Ремесла, які пов'язані з мистецтвом, наукою та вірою (зокрема, церквою).....	32-35
2.3 Ремесла війни.....	36-38
Висновки	39-41
Список використаної літератури	42-44

ВСТУП

Климентій Зіновієв – це поет-«дослідник» другої половини XVII - початку XVIII століття, який здійснив детальний опис епохи у своїх творах. До нашого часу дійшли лише вірші та додаток до збірки – приповіді посполиті. Деякі дослідники, наприклад, Пантелеймон Куліш засуджує творчість Климентія Зіновієва, вважаючи її запростою. Та все ж збірка ієромонаха Климентія «Вірші. Приповіді посполиті» - одна з небагатьох праць, яка дійшла до нас з першої половини XVIII століття. Тому ми не можемо заперечувати її цінність для дослідників різного фаху: історії, етнографії, фольклору, літератури, для метеорологів, ботаніків, зоологів тощо [13, с. 273]. У цій роботі ми зосередимось на творах, що стосуються ремесла, а саме на віршах розділу «Ω(т) здє починаю(т)сА вЪршы, о ремєсникахъ розмайтыхъ» та приповідях розділу «Приповіді посполиті». Таке рішення мотивоване кількістю згадок про ремесла, адже тема ремесла була однією з домінант, про які часто писав автор. Про ремесла у творчості Климентія Зіновієва писали багато дослідників, але в нашій роботі ми хочемо проаналізувати систему ремесел, що репрезентована в різних творах, зокрема залучивши поняття «топосу».

Актуальністю роботи є комплексне дослідження ремесла у збірці Климентія Зіновієва «Вірші. Приповіді посполиті» та виокремлення особливостей побудови топосу.

Метою роботи є комплексне дослідження топосу ремесла в поезії Климентія Зіновієва.

У зв'язку з метою дослідження можна виокремити такі завдання:

1. Окреслити бароккові особливості поезії Климентія Зіновієва.

2. Проінтерпретувати зображення ремесла у віршах розділу «Ω(т) здє починаю(т)сА вЂршы, о ремесникахъ розмайтыхъ» та приповідях, зібраних Климентієм.
3. Звернути увагу на тематичне різноманіття аналізованих текстів, ставлення автора до ремесел та на особливості композиції текстів.
4. Виокремити авторські стратегії реалізації топосу ремесла у збірці.
5. Окреслити результати дослідження у висновках.

Об'єктом дослідження є збірка Климентія Зіновієва «Вірші. Приповіді посполиті», а *предметом* – топос ремесла у творчості ієромонаха Климентія.

Теоретико-методологічну основу роботи складають праці з історії української літератури – В. Кречотня, Д. Наливайка, Д. Чижевського, архиєпископа Ігоря Ісіченка, Л. Софранової, Л. Ушкалова; дослідження про побут та культуру українського літературного бароко - архиєпископа Ігоря Ісіченка, А. Макарової, А. Михайлова, Н. Яковенко; дослідження поняття топос – Аристотеля, Е. Р. Курціуса, Я. Абрамовської; роботи про життя і творчість ієромонаха Климентія – П. Куліша, В. Колосової, В. Шевчука.

У роботі використано описовий, порівняльно-історичний, контекстуальний методи, а також текстологічний та типологічний аналіз.

Щодо хронологічних меж, то дослідження сфокусоване на віршах збірки Климентія Зіновієва «Вірші. Приповіді посполиті», що написані у 1700-1709 роках.

Опишімо коротко історію дослідження творчості Климентія Зіновієва, збірки «Вірші. Приповіді посполиті» та, зокрема віршів про ремесла. Про автора є певна кількість наукових робіт, зокрема про нього писали В. Колосова [12], В. Шевчук [32], Д. Наливайко, Д. Чижевський, архиєпископ Ігор Ісіченко [9], І. Чепіга [12], Л. Семенюк [23], Л. Ушкалов [26], М. Меркулов [17], М. Сулима, О. Новик [20] та інші.

Наведені автори провели ґрунтовні дослідження та їхні напрацювання ми можемо використовувати навіть сьогодні.

В останнє десятиліття з'явилося багато праць-розвідок, що стосуються творчості Климентія Зіновієва. Частина з них стосується гендерного аспекту, який розглядається у творах автора. Є також згадки й про ремесла, але комплексної праці про опис ремесел у збірці ми не знайшли. Тому ще раз наголосимо на актуальності цього дослідження й перейдімо до викладу основного матеріалу.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 44 сторінки. Обсяг основної частини – 39 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТВОРЧА СПАДЩИНА КЛИМЕНТІЯ ЗІНОВІЄВА

Для виокремлення, аналізу та подальшої інтерпретації творів варто окреслити їхній загальний контекст. Для цього в наступних розділах ми згадаємо про епоху бароко, зокрема про особливості цього стилю на українських теренах, його естетику та філософію. Окремо зауважимо про автора – Климентія Зіновієва, зокрема про відомості, які збереглись про нього, про оцінку іншими авторами його творчості та про особливості його світосприйняття. Також варто вказати відомості про саму збірку, її структуру та інші особливості.

Окремий параграф ми присвятили поняттю «топос» для опису терміну та його розуміння науковцями. Також розглянули термін «концепт» в контексті з «топосом», адже ці два поняття часто плутають. Ми порівняли та аргументували нашу мотивацію використання саме «топосу» ремесла для збірки Климентія Зіновієва «Вірші. Приповісті посполиті», що допоможе сформулювати теоретичну базу для подальшої інтерпретації творів.

1.1. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ

Відомості про ієромонаха Климентія, сина Зиновія ми знаємо лише з його творів – відповідно всі знання реконструйовані. Наприклад, з того, як автор сам себе називає ієромонахом, ми можемо припустити його рівень освіченості, зокрема непогане ознайомлення з іншими текстами його епохи. Це простежується у віршах, адже маємо часті згадки чи посилання на інші тексти. У XVII столітті на українських землях можна було спостерігати піднесення освіти, яка сприяла його ознайомленню з тогочасними текстами. Також безперечно стиль бароко вплинув на формування автора.

Якщо звернути увагу на сан ієромонаха, то, як відомо, це той чернець, що має право здійснювати священні таїнства. Як зазначає М. Меркулов, не всі його вірші містять повчання, адже частина – лише описує його досвід [17]. Автор намагався через свої твори скерувати свідомість читача. Бачимо, що Климентій займався не тільки служінням Богу та поширенням його ідей, але й жив для себе. Одним із способів донести думки або висловити своє ставлення до якогось явища було використання дотепів, як інструмента обниження.

«Найцікавіша проблема, яка постає при ознайомленні з філософсько-релігійними творами Климентія, це — поет і бог» [12]. Окрім повчань, Климентій через вірші звертається до Бога, тому його твори можна вважати містком між Божим і земним світом – про це детальніше в наступному параграфі. Автор говорить про *«непізнанність природи Бога, про Його милосердя і всемогутність, про важливу роль церкви і Божого Слова (Біблії), а також про нагальну потребу людини у праведному і смиренному житті» [17, с. 4].* Бачимо його чіткий зв'язок з Богом як представника бароко.

Ієромонаха Климентія називають саме мандрівним дяком, на що вказують, зокрема, активні згадки у його роботах різних міст тогочасних українських земель. Подорожі сприяли набуттю різного досвіду автором, який можемо бачити у збірці. Наприклад, він активно використовує народну лексику у творах, а також народні жанри – «Приповісті посполиті».

«Вірші Климентія є яскравим свідченням того, як у літературній мові кінця XVII — початку XVIII ст. посилювалися роль і значення тих тенденцій, що безпосередньо ґрунтувалися на основі народно-розмовної мови, як художня література черпала з народних джерел і тематику, і живі елементи мови» [12]. Бачимо, що наголошено на зв'язку автора з народним підґрунтям. Як зазначають В. Колосова та І. Чепіга, поєднання народного і клерикального є частиною суперечливого світогляду автора, який можна простежити у його творах.

О. Компан наголошує на цінності творчості автора, адже інших схожих пам'яток немає: *«це єдина книжка, що дійшла до нас від літератури мандрівних дяків кінця XVII і початку XVIII ст.»* [13, с. 252]. На прикладі праць ієромонаха Климентія можна проводити дослідження феномену літератури мандрівних дяків XVIII століття.

Як зазначає архиєпископ Ігор Ісіченко, вірші Климентія Зіновієва написані між 1700 та 1709 роками. На певний період вони були втрачені: тільки у 1911 році В. Перетц систематизував весь матеріал і видав збірку поезій ієромонаха Климентія, які ми можемо аналізувати сьогодні. Не всі вірші змогли зберегтись у первинному вигляді, а деякі – зовсім втрачені. Це впливає на загальне розуміння тематичних розділів збірки.

Рукопис, до якого були перенесені вірші Климентія, містить 321 аркуш. До віршів додано збірку прислів'їв і приказок. [9, с. 378 – 379, 385]. Збірник був знайдений у середині XIX століття письменником, етнографом, збирачем українських пам'яток О. Шишацьким-Іллічем.

Як зазначає Іван Франко, вірші ієромонаха Климетія «дають дуже багато характерних рисів для зрозуміння життя і побуту особливо нижших верстов народньої маси придніпрянської України в першій половині XVIII віка» [27, с. 81]. Бачимо чітке окреслення територій, які описані у збірці, та виокремлення прошарку населення, про який йтиметься у творах.

Збірка цікава, адже, як ми вже зазначали, складається з двох частин – віршів, а також народних прислів'їв та приказок. Першу частину, а саме 197 аркушів, «Климентій сам старанно підготував для читачів. Вірші переписані начисто, згруповані тематично в десять розділів (до одинадцятого увійшли різнорідні вірші — «поєдинковыє»)» [12]. В кінці автор просить читачів прихильно зустріти книгу. Друга ж частина – це зібрані та покласифіковані автором народні жанри, які він знайшов та записав під час своїх подорожей.

Окрім цього, у збірці є тематичний поділ, наприклад, вірші про жінок, ремесла, тварин тощо. «Але головним героєм його віршів уперше в історії давньої української книжної поезії став трудовий народ. Найбільше уваги приділив поет ремісникам, створивши справжню, єдину в своєму роді віршову енциклопедію тогочасних ремесел та промислів» [12]. Тематика ремесла є однією з найбільш вживаних автором, тому ми обрали ці тексти для роботи.

Особливістю описів ремесел є те, що автор не зображує вищі стани того часу, наприклад, шляхту та козаків. Навпаки – у віршах простежуємо звернення та восхваляння саме «звичайних трударів». Опис ремесел відображає головні парадигми, характерні для того часу: війна, релігія та постійна праця. Такі вірші – це спроба описати тогочасний соціум, зокрема певний його прошарок - ремісників.

Климентій – це поет свого часу, тому й пише про те, що було поширене навколо нього, зокрема про простих людей та про ремесла. В ті часи праця допомагала вижити та займала велику частину життя простого люду.

М. Меркулов говорить, що бароко мало спонукати людей думати: саме це робив і Климентій [17]. Дослідник наголошує на особливості письма автора, зокрема на його вміння нашарувати кілька семантичних рівнів у віршах. Климентію Зіновієву притаманне створення невизначеності у текстах і саме вона спонукає барокового читача до пошуків: загального сенсу та пошуків себе. Ієромонах Климентій запускає ланцюжок в голові людини, що може змінити її мислення, ніби підштовхуючи своїми творами: він лише дає поради, а вибір людини - за нею.

1.2. БОГ І ЛЮДИНА В БАРОКОВІЙ ПОЕЗІЇ ІЄРОМОНАХА КЛИМЕНТІЯ

Для розуміння загального контексту варто окреслити епоху бароко. Її дослідженням займались багато авторів, наприклад, В. Крекотень Д. Наливайко, Д. Чижевський, архієпископ Ігор Ісіченко, Л. Софронова, Л. Ушкалов. Згідно з португальським варіантом походження слово «бароко» означає «перлину неправильної форми». Це апелює до унікальності стилю з його новими формами, але водночас і до його неприйняття. Після високого Ренесансу кілька століть бароко вважалась епохою занепаду. Як зазначає Д. Наливайко, стиль бароко *«проявлявся в західноєвропейських країнах, особливо в Італії та Франції, і слабше в східнослов'янських, зокрема в Україні, де подібна тенденція спостерігається лише у деяких авторів поетик і риторик»* [18, с. 10]. Ми вважаємо, що українське бароко точно лишило слід в культурі слов'янських територій, зокрема, зважаючи на кількість авторів, жанрів, творів.

Епоха бароко на території українських земель є цілком самотньою та недаремно сприймається як *«другий розквіт української літератури»* [21, с. 62]. Як зазначає архієпископ Ігор Ісіченко, вона тривала з початку XVII й до кінця XVIII століть, тому ці майже 200 років точно відобразились на українському мистецькому фонді, зокрема літературному [9, с. 32]. Згадаймо Івана Вишенського, Мелетія Смотрицького, Василя Григоровича-Барського, Григорія Сковороду та інших представників епохи бароко, яких точно знає не один читач. Їхні напрацювання використовують і сучасні українські автори, наприклад, згадаймо твір «Біс плоті» В.Шевчука, де один з героїв має таке ж ім'я та прізвище, як у Климентія Зіновієва.

Епоха бароко має свою естетику, про яку згадаймо далі. Характерною для епохи бароко є *«алегоризуюча свідомість»*, *«яка всюди шукає приховані*

відповідності і співвідношення, особливо між сферою абстрактного та сферою наочно предметного, і виступає одним з головних стилетворчих факторів у бароковій літературі» [18, с. 12]. Представники бароко розрізняли небесне та земне існування, або ж видимий та невидимий світ. Через творчість, наприклад, поезію вони мали змогу доторкнутись до іншого, неосяжного світу, про що ми згадували в попередньому розділі. Часто земне та небесне протиставляється через використання образів, які апелюють до одного зі світів, наприклад, земна людина і Бог. Завдяки протиставленню ми бачимо різницю між ними.

Варто згадати про мотиви плинності (*varietas*) та марності (*vanitas*), які наголошували на нестабільності земних категорій. Бог сприймався як ідеальна сутність, до якої бажали наблизитись люди через свою працю. Тому для творів бароко властиве чітке протиставлення земного життя з його марністю та плинністю божому простору: *«панівний образ людини в літературі українського бароко – це образ людини, котра ногами ходить по землі, а серцем перебуває на небесах. Іншими словами, це людина, змальована з погляду вічності»* [26, с. 284]. Барокова людина була обтяжена земними турботами та серцем прагла більшого. Тому через певні категорії (віру, працю, поезію) вона намагалася наслідувати Бога у своєму житті. Бачимо чітку ієрархію: Бог – людина. Вона притаманна бароковій людині, адже та *«відчуває свою нікчемність щодо фізичного всесвіту, а ще більше – безмежного в часі й просторі Бога»* [9, с. 27]. Людина сприймається як похідна від Бога, а отже є нижчою в статусі. Цю ієрархію можемо спостерігати на прикладі багатьох творів літератури, які починаються чи закінчуються уславленням Бога та його творінь, зокрема і вірші Климентія Зіновієва не є винятком.

Варто згадати й про дуальність, яка властива бароковій людині. М. Меркулов згадує, що бароковий дуалізм буває *«чуттєво-емоційний (протиставлення щастя і смутку), морально-філософський (протиставлення праведності і гріха), науково-природничий (протиставлення малого й великого,*

вогню і води тощо) і соціальний (протиставлення багатих і бідних людей)» [17, 4-5]. Ці внутрішні протиставлення апелюють до складності барокового світу, який відображався у свідомості барокової людини. Для неї все вимірювалося в протиставленнях.

Свідомість саме барокових авторів – це окреме явище, яке варто описати. Архиепископ Ігор Ісіченко говорить, що бароковий автор – ерудований і демонструє це тим, що до *«твору включається величезна кількість наукових, історичних фактів, релігійних і бібліографічних відомостей, власних імен і географічних назв»* [9, с. 31]. Висока обізнаність і є причиною інтертекстуальності творів, які часто мають так зване «подвійне дно». Описуючи реальність, бароковий поет може насправді апелювати до інших сюжетів. Автори вміло формують простір для різних інтерпретацій певного явища, про яке вони говорять у своїх текстах. Тому часто однобічно проінтерпретувати текст не вдасться.

«Майстер бароко майже завжди вважав за краще описаний вище непрямий, опосередкований спосіб подачі матеріалу прямому» [24, с. 79]. Барокові автори ніби граються зі своїми читачами, адже пишуть про категорії, що є на межі розуміння видимого й невидимого світів - це ще одна причина важкості інтерпретацій. Цим, зокрема, підкреслюється неможливість людиною всього досягнути.

Гра з читачем посилювалася ще й нашаруванням ставлення автора, зокрема через використання дотепів: *«До найхарактерніших елементів барокового мистецтва належить дотеп»* [29]. Через гумор автор висміював певні категорії, які використані у творі, та обнижував їх. Тому можна сказати, що гострослів'я є інструментом для вираження думки автора та додатковим інструментом для гри з читачем, адже, окрім неточності інтерпретації значення, нашаровується ще й неточне розуміння ставлення автора до явища.

Барокові поети мають свої особливості творчості. Цікавим є їхнє сприйняття як тлумачів *«слів і помислів Бога, вони розкривають їхню суть, учать людей священнодіянню і богопоклонінню: завдяки поетам смертні навчаються всілякому добру»* [26, с. 245]. Поети метафорично урівнювались до ролі священнослужителя і могли зв'язувати Бога та земну людину. Бачимо, що вони наділяються міжпросторовим значенням, адже не властиві ні одному, ні іншому світу. Як зазначає С. Неретіна, *«звернення до слухача завжди передбачало одночасне звернення до ... бога»* [19, с. 30]. Їхня окремішність дозволяла звертатися водночас і до Бога, і до читача. Тут теж бачимо ієрархію: Бог – поети – люди.

«Всесвіт розкривається перед автором як видимий вияв присутності Творця, надзвичайно складний і багатоелементний символ Того, Хто перебуває поза досяжністю людських відчуттів. Строканий світ ремесел, людських звичок і уявлень описується автором як знакова система. Вербальний опис цієї системи, здійснюваний у вимірах епіграми, розкриває її прихований зміст для осягнення людським розумом» [9, с. 379]. Архiepіскоп Ігор Ісіченко наголошує на тому, що автор є людиною, яка здатна допомогти простим людям осягнути Божі істини. Він це робить, зокрема через формування образів або знаків, які працюють в системі. Тому навіть у їхньому порядку можу бути захована додаткова семантика, яка важлива для розуміння твору. Бачимо, що автор намагається підняти буденність та заново трактувати її земним людям. Це ще раз доводить тезу про особливість бачення поетами світу та про їхнє призначення.

На прикладі поетів розкриємо моральність та алегоричність, які властиві творам епохи бароко. Поезія виконувала роль не лише поєднання світів, а й зближення їх між собою, адже барокові автори вкладали у свої твори повчання через використання метафор: невидимий образ втілювався через конкретну реалізацію. Цим невидимим часто є абстракції, наприклад, Божі чесноти, які розкриваються через розуміння тексту автора. Можемо припустити, що для

барокового поета Бог і читач є рівними у важливості. Кожен з них реалізований у своєму світі: один – на метафоричному, а інший – на формальному.

Барокові тексти багаті на використання образів. Зокрема, вони часто є інструментами для вираження описаного в попередніх абзацах. Доволі відомими бароковими образами є образ дзеркала, рову, театру, маляра і картини тощо. Як зазначає Л. Ушкалов, всі образи ніби апелюють до одного – *«від народження й до смерті людина-мандрівник стремить до свого вічного пристанища, яке перебуває по той бік земного життя»* [26, с. 284]. Навіть наведені образи дуальні, адже поєднують і земне втілення, і вічний контекст. У творах вони формують свою власну систему, яка має особливості побудови. Частина з них об'єднується або протиставляється, інші ж розглядаються окремо. Через активне використання образів вони переплітаються та нашаровуються у значеннях. Для кожної людини та її життєвого досвіду це трактування буде різним. Розгляньмо один зі способів об'єднання образів – топос.

1.3 ПОНЯТТЯ «ТОПОС»

Для подальшого аналізу варто окреслити поняття «топос». Першим звернімось до текстів Аристотеля, зокрема до його «Риторики» [2]. Він поділяє топоси на зовнішні та внутрішні відповідно до побудови тез для дискусії. Зовнішні топоси є частиною аргументів, які людина використовує під час діалогів та обґрунтування тез, а внутрішні – є зв'язками між ними.

«Топос у теорії Аристотеля – це завжди різновид «порожньої синтагми», не заповнене місце, але таке, що потребує заповнення.... Завданням промовця є підставлення конкретних даних замість змінних» [1, с. 355]. Бачимо, що топос сформований як обрамлення для майбутніх дій мовця. Риторика – це мистецтво переконувати, тому тут важлива чіткість та структурованість, яку топосом Аристотель намагався забезпечити. Важливо згадати про розуміння топосу Е. Курціусом, який говорить про топос як про «загальні місця» - зібрання ідей в пам'яті людства, які можуть повторюватись у доробках різних авторів в різні часі [15].

Як зазначає Я. Абрамовська, *«Топос став терміном-мішечком, який уміщує майже всі різновиди повторюваних елементів – від слів-ключів, через образи, мотиви й теми – до сюжетних схем і типів персонажів»*. Термін *«модний, експансивний, дуже розхитаний значеннєво»* [1, с. 352]. Це апелює до важкості визначення терміну й відповідно можливих термінологічних плутанин зі схожими поняттями. Топос найбільше прижився та полемізувався на польсько-німецькомовному ґрунті, тому й частина робіт з цієї тематики написана саме цими мовами.

Згадаймо про поняття «концепту» в контексті цього розділу, адже його часто ототожнюють з топосом. П. Абеляр говорить про концепт як про «*смысл, або ім'я предмета, яке закріплюється у свідомості тих, хто говорить та слухає*» [22, с. 93]. Концепт апелює більше до одностороннього руху, за якого людина, проживаючи певний досвід, відкладає різні характеристики предмета у своїй свідомості.

Про топос написано так: «*таке використання топіки зумовлює явище промттуарію - пропозиції вже готових прикладів, серед яких бароковий ритор добирає потрібні для конкретної промови*» [25, с. 80]. На прикладі бачимо, що окрім нашарування власного досвіду, автор може брати з нього щось для формування нового та для подальшого пізнання предметів. Є двосторонній рух, за якого людина не тільки віддає, але й бере: відбувається постійний обмін досвідом.

В нашій роботі ми розглядаємо саме топіку, адже Климентій Зіновійв розглядає ремесло не лише у цих віршах, які ми обрали для аналізу, але й в інших. Ремесла збірки формують особливу систему з притаманною їй композицією та семантикою. Сформований обмежений простір, де уваги автора зосереджена саме на ремеслах. Це дозволяє детальніше розглянути кожне ремесло окремо, погрупувати по парах чи групах, а також після цього оглянути всі ремесла та виокремити загальну семантику топосу ремесел. Враховуючи барокове протиставлення земного і божого світів, а також їхніх категорій, топос додатково створює контексти для трактування.

Ремесло можна назвати наскрізним у працях автора через доволі високу частоту його вживання. Тому у збірнику віршів «Вірші. Приповісті посполиті» ремесло все ж постає як топос, адже автор постійно до нього повертається, як до «загального місця». Ремесло постійно повторюється і формально – це земна праця. Завдяки підтекстам розвивається інше, додаткове значення. Тому розуміння ремесла модифікується, що це сприяє формуванню нового сенсу для загального

розуміння системи всіх творів про ремесла. Це нашо́вхує на думки про функції топосу, адже за різних умов він може виконувати різні завдання. У нашій роботі можемо говорити про топос як про інструмент для висловлення світосприйняття автора, моралізаторства, повчання та загального місця для формування образу ремесла у збірці.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕЛІК РЕМЕСЕЛ У ВІРШАХ КЛИМЕНТІЯ ЗІНОВІЄВА

Розглядаючи топос ремесла, ми зосередилися на розділі «Ω(т) здє починаю(т)сА вЂршы, о ремєсникахъ розмайтыхъ» і виділили 47 віршів для роботи, а також приповіді зі збірки «Приповіді посполиті». Всі вони розповідають про різновиди ремесла.

Георгій Кониський писав про поділ праці на вільне й механічне (рабське), де вільне – це спеціальності, що пов’язані з мистецтвом, наукою, а механічні – ті, що потребують залучення фізичної праці [26, с. 73]. Такий поділ також спостерігаємо у Климентія Зіновієва.

Якщо думати про працю, то варто згадати про Григорія Сковороду та його ідею «сродної праці». Він говорить про три типи сродності: «сродность к хлѣбопашеству», «сродность к богословію», «сродность к воинству» [26, с. 73]. Зіставивши цей поділ і вірші Климентія про ремесла, ми вирішили поділити обрані тексти на три тематичні групи: ремесла побуту, ремесла, пов’язані з мистецтвом, наукою, вірою (зокрема, церквою) та ремесла війни. Щодо кількості, то тематичні групи не рівномірні за обсягом, адже розділ про ремесла побуту вийшов більшим, аніж інші два. Це спонукає до висновку, що серед усіх ремесел за життя Климентія найбільше часу люди присвячували саме ремеслам для облаштування побуту.

Серед ремесел побуту найбільше праці, що присвячена обробці дерева, каменю, металу, менше - приготуванню їжі, пошиттю одягу або ж роботі на полі чи з тваринами. Є два загальні вірші: «Ω рѳзны(х) всяки(х) ремєсникахъ, и ѿ че(ст)ны(х) рукодѣлія(х) и(х)», в якому перераховані багато ремесел, яким бажає розвитку автор, та «Ω многоумѣючи(х) ремѣсль», де автор закликає читача обрати

одне ремесло й розвиватись в ньому. Перший вірш заохочує працювати, адже праця в пошані в релігійній доктрині. Бог невтомно працює, тому і люди мають наслідувати його приклад. Останній вірш є символічним, адже може апелювати до пошуку свого призначення в житті, або до пізніше відомого мотиву «сродної праці» Григорія Сковороди. Автор наголошує на тому, що кожному є своя праця і вся вона важлива. Також відчувається ієрархія: Бог – людина, адже всі перераховані ремесла цілком під силу опанувати Богові, але ж не під силу людині. Варто розуміти людські можливості та жити відповідно до цього.

Окрім поділу на тематичні групи, ми побачили, що можна виокремити вірші за ставленням автора до певної праці. Наприклад, є певні ремесла, які Климентій Зіновієв називає чесними (кравці, токарі, сідларі, іконописці, малярі, друкарі), потрібними (їх більшість – решетники, олійники, слюсарі тощо) та тими, які осуджуються (калачники, дударі, лікарі). Бачимо чітку градацію: чесні – потрібні – осуджені. Ці два принципи поділу (за тематикою та ставленням автора) ми застосували під час аналізу.

Барокові образи активно вживані протягом збірки. В контексті ремесел хочемо згадати про образ Бога як «найвищого митця», який постає у віршах, адже все навколо – його творіння. Метафорично цей тематичний цикл спрямований до Бога і є описом та оспівуванням його унікальності та всемогутності. Він здатен опанувати всі ці ремесла, тому є ідеалом, до якого має прагнути людина.

Ми згадували про бароковий образ світу як театру. Якщо застосувати його тут, тоді можемо трактувати цей тематичний розділ як обмежену сцену, на якій ремесла є персонажами. Як і кожна людина на землі, вони різняться, але мають одну сутність.

Климентію Зіновієву приписують глибоке знання тогочасного театру ремесел, завдяки яким він формує так зване «подвійне дно», що через яке бачимо восхваляння діянь Бога. Цим вкотре наголосимо на силі поезії та на прагненні її

автора бути містком між видимим і невидимим світами, поєднувати Бога і його земне втілення – людину

Останній вірш розділу « $\Omega(\tau)$ здè починаю(т)сА вЂршы, о ремесникахъ розмайтыхъ» про сагайдачників закінчується такими рядками: *«И еще о ремесникахъ зна(и)де(и) мало за приповЂстями, в ко(н)цу книги ици помЂша(н)ное та(м) при оста(н)ку з(ъ) поеди(н)кóвыми.»* [8]. Тому ми вирішили розглянути вірші розділу «Приповісті посполиті» для більш комплексного розуміння побудови топосу ремесла автором.

Всього ми нарахували 31 приповідь, що описує людську працю. Зазначмо, що ці твори переважно є меншими в обсязі, аніж в попередньому аналізованому розділі. Всі згадані ремесла – нові та не повторюються. Маємо лише кілька випадків апелювання до ремесел із тематичної групи « $\Omega(\tau)$ здè починаю(т)сА вЂршы, о ремесникахъ розмайтыхъ» для відтінення перших.

Ці приповісті мають описовий характер: автор більше змальовує обов'язки певного ремісника та особливості його праці. У творах менше згадок інших текстів та сюжетів. Тематично приповісті й прислів'я ми теж поділили відповідно до віршів. Градації в кількості вийшла така ж.

2.1. ТОПКА РЕМЕСЕЛ ПОБУТУ

Цей підрозділ найбільший за кількістю розглянутих віршів (понад 30). Ми виявили, що багато з них поєднані між собою за певними категоріями. Окрім цього, тематично ремесла побуту ми поділили на обробку каменю/дерева/металу, обробку їжі та продуктів тваринного походження, а також на ремесла, що пов'язані з роботою в полі та з тваринами.

Перший вірш про гончаря, де є прозора біблійна алюзія: Бог, як великий гончар, який зліпив з глини Адама: *«Пе(р)вы(и) на свѣтѣ гонча(р) реме(с)никъ тру(ж)дѣте(л): са(м) г(с)дѣ бѣъ, Адама и Ев(ѣ)вы создѣтел(ѣ)»* [8]. Є чітке порівняння людини з Богом в тому, що й вона здатна зліпити з глини свого Адама, але ж вона не здатна надати йому душі, як це зміг зробити Бог. Попри це автор наголошує на користі такої праці для людини та бажає спасіння. Велика цінність вірша в тому, що він задає настрій на всю тематичну групу про ремесла. В багатьох віршах далі теж йтиметься про велич діянь Бога. Як відомо, все почалось з Бога, тому і тематична група теж так починається. Символічним є початок саме з мотиву створення людей: як у міфі люди почали множитись, так і під час прочитання віршів поступово людей-ремісників стає все більше і більше. Бачимо в тематичній групі реалізацію сюжету з міфу про народження світу.

Загадаймо кілька віршів, де є чітка згадка Бога та його промислів. Наприклад, вірш про орача, де головне надбання професії за версією автора – допомога у створенні хліба, який цінніший за все на світі - *«Бо хо(ч) бы хто срѣбро и злото мо(г)ль робѣти: а не мѣючи хлѣба злота не вкусѣти»* [8]. Є відомий образ хліба й вина, як тіла й крові Христової. Тому у вірші йдеться радше про спасіння душі, яке потрібне усім – і бідним, і багатим. Бачимо барокове

протиставлення людей за рівнем матеріального забезпечення. Але віра стоїть поза ним.

Хліб постає як символ вічного життя для вірян. Климентій Зіновійв згадує також, що й невірним треба хліб, тому хліб ще є символом віри та способом навернення невірних. Якщо взяти до уваги контекст орання і посіву, то згадується ще й притча про сіяча [3]. Ми вважаємо доцільним згадати її тут, адже це один великий процес створення хліба. У притчі йдеться про людей з різним ступенем віри та розуміння божого слова - відповідно до цього відбувається розподіл: хто більше зросте духовно, той досягне зрештою спасіння. Деяко схоже трактування можна нашарувати на розуміння вірша, адже віра відкрита до кожного, хто забажає, але не кожен здатен відкинути мирське та заслужити спасіння.

Яскравим є образ Бога як Доброго Пастиря. У вірші №196 маємо згадку притчі про 100 овець [3], де Бог виявляв турботу про кожну вівцю, зокрема і про ту, яка заблукала. Він її шукає, а коли знаходить, то щиро радіє. Тому вівці його слухають, адже відчують опіку. Бог ніби віддає загубленій вівці нову душу, аби вона змогла далі жити в мирі з іншими. Цей сюжет використаний для протиставлення земним пастухам, адже автор зазначає, що вони ставляться недбало до свого скоту, наприклад, можуть забити палицею або загубити. Автор бачить, що пастухи діють неправильно і тому бажає їм бути більш приязними: *«Прето и вѣ пастухѣ жестокими не бу(д)те: але мл(с)р(д)ными овца(м) и прія(з)ными господаря(мъ) бу(д)те»* [8]. Можливо це відтінення образів вкотре використане для підкреслення унікальності Бога та того факту, що людина не здатна наблизитись до його діянь. Також відчувається несхвалення діянь пастухів автором.

На прикладі згаданої притчі можемо тлумачити це ремесло додатково, де саме пастухи є втіленням тієї загубленої Богом вівці. Тому намагання ієромонаха

Климентія допомогти заблукалим частково спричиняє порівняння з Богом: як і Бог, він вірить у їхнє спасіння та дає поради, як спастись.

Звернімося до віршів, які розповідають про обробку дерева/металу/каменю і подібного. У віршах є акцент на тому, що часто їхні вироби застосовують саме в церквах. За цим критерієм автор обирає, чи потрібне це ремесло, чи ні. В цю групу можна зарахувати такі ремесла: гончар, ткач, бондар, шаповал, тесляр, швець, господар млина, гутник, скляр, дзвінник, комісар, ситник/решетник, мурівник, перевізник, сніцар/слюсар, токар, кравець, кушнір, коваль, гафар, гребінник. Більшість з них автор визнає професіями потрібними. Наприклад, дзвонар робить двони, а комісар – різні ємкості та ліхтарі. Майже всі ремесла або допомагають жити людям, або допомагають побутувати церкві. Саме церква стає тією призмою, через яку автор оцінює корисність ремесла. Климентій – ієромонах, і він боготворить сакральний простір храму.

Цікавими є вірші, в яких ремесла формують пари за якимось із критеріїв – або протиставляються, або навпаки – працюють разом. Розгляньмо вірш № 173 про теслярів. Автор наголошує на їхній невизначеній позиції, зокрема в тому, що вони будують різні будівлі, зокрема, бані, але менше – церкви. Климентій бачить, що не в його силах їх виправити, тому просить Господа допомогти йому: *«I сѣси́ іхъ з(с)ди за тые науки: и сохрани ихъ дѣи о(т) вѣчно(и) мѹки»* [8]. Вірш № 187 розповідає про мурівників, які гідні похвали, адже роблять церкви, зокрема, мури для них, які тримаються віками. Згадується тут і теслярське ремесло, адже вони теж роблять церкви, але з дерева: тому будівлі виходять не такі стійкі, як, наприклад, з каменю. Образ тесляра постає більш нейтрально-негативним, ніж мурівника через ненадійність конструкцій, які він робить. В цьому вірші реалізоване протиставлення – тесляр та мурівник: перше ремесло допомагає ще більше наголосити на потребі другого, його важливості. Тому антитеза постає як інструмент відтінення кращого/гіршого ремесла на думку автора.

У збірці є вірші, в яких згадано кілька ремесел, що доповнюють один одного та формують одне значення. Звернімося до вірша № 180, а саме про гутників та склярів: вони у працюють у тандемі, адже скляр робить скло, а гутник – вироби з нього. На відміну від попередніх, ці ремісники не протиставляються, тому не виокремлюється гірший чи кращий ремісник. Автор наголошує, що скло також використовується і в храмах, тому ці ремесла отримали похвалу від автора.

Інший вірш № 181 про дзвонарів та комісарів. Дзвонарі виливають дзвони, частини гармати, а комісари – ємкості, ліхтарі, хрести, ложки, фляжки тощо. Якщо дивитись окремо, то ремесла не дуже пов'язані, але у контексті вірша вони формують пару, елементи якої доповнюють один одного. Припускаємо, що обидва майстри працюють з одним матеріалом (металом), що їх семантично зближує та ставить на один рівень. Результати ремесла застосовані в церквах, тому вони визнані корисними та похваляються автором.

Вірш № 193 розповідає про сніцарство та слюсарство, які є рівними за складністю. Вони часто згадуються разом: *«Прето слушне (б) и(мъ) дво(м) братáми сА назывáти: же то прм(д)ро(с)тє(и) навькли заживáти»* [8]. На відміну від попередніх, ці ремесла є схожими навіть у своїх обов'язках, тому й не дивно, що автор їх об'єднав у символічну пару. Не бачимо поділу на гірші/кращі ремесла. Така схожість в обов'язках слугує для коректного пояснення їхніх функцій читачам, тому ремесла відтіняють одне одного.

Та деякі ремесла не подобаються авторові. Згадаймо про вірш № 186 про ситників та решетників. Напочатку Климентій Зіновієв згадує, що це ремесло гидке, адже решето чи сито роблять з кінського хвоста. Потім додає, що через сито просіюють борошно, молоко тощо, з якими потім люди роблять потрібні речі. Зокрема щось приносять в жертву Богу. Тому в кінці автор просить не гидувати цим ремеслом, а Бога – допомогти очистити гріхи ремісників.

Кілька слів скажімо про ремесла, що пов'язані з пошиттям одягу. Сюди ми зарахували такі: ткач, шаповал, швець, кравець, кушнір. На диво, всі вони заслуговують на похвалу від автора або навіть вважаються чесними та популярними ремеслами. У цій тематиці автор звертається до проблеми людської тілесності після падіння Едему, адже саме вона веде до гріховності людини. Тому будь-яка спроба одягнутись та не повторити райський гріх заохочується у віршах.

Наступна група – це вірші про приготування їжі або роботу з матеріалами тваринного походження. Сюди ми зарахували такі ремесла: мельник/мірошник, рибалка, різник, винник/винокур, горілочник, олійник, воскобійник, калачник, кухар, солодовник, пивовар, соляник, торяник. Зарахуймо сюди ще й власників млинів, адже вони найбільш близькі за сенсами саме до мірошників, які в цій тематичній групі.

Доволі багато ремесел про алкогольні напої та п'яниць, тому почнімо з них. Алкогольна тематика може асоціюватись з негативом, адже є причиною занепаду людини, але у збірці він цілком толерується та вважається похвальним ремеслом. Хоч від алкоголю буває людині погано, але це лише через те, що вона не дотримується норми та п'є забагато. Алкоголь створений, щоб робити людей веселішими, а також, щоб застосовувати у церквах, наприклад, вино. Завдяки ще й корисності для релігійних установ, автор бажає ремеслам успіху.

Цілком негативно в групі віршів про їжу сприймається ремесло калачника. Климентій Зіновійв говорить, що це праця, яку навіть дитина вивчить за годину, тому вона не приносить особливої користі. У ремеслі переважно чоловіки використовують своїх жінок для важкої роботи – просіяти борошно, замісити тісто, сходити на базар у місто. Зазначається, що нові чоловіки не долучаються до ремесла, бо воно занадто легке. Вкінці бачимо рядки, які говорять, що калачники роблять пожертву для церкви, тому й не заслуговують на гоніння.

Далі - про мірошників та власників млинів (вірші № 176 та 177). Описані ремесла пов'язані між собою, але мають різні особливості роботи. Наприклад, мірошництво – це чесне та важке ремесло, де млин цілий день працює. Саме завдяки цьому люди навколо можуть мати хліб. Якщо ж говорити про власників млинів, то це теж важка праця, адже постійно треба забезпечувати процес так, щоб млин міг працювати безперестанку, а ще складно знайти вірну людину. Тому разом вони доповнюють один одного та глибше розповідають про млинову специфіку роботи.

Перейдімо до пар протиставлень – тут теж маємо кілька прикладів. Автор цікаво говорить у вірші №179 про різників та рибалок. Критерій, за яким вони різняться, це м'ясо чи риба. Ремесла корисні одне одному, адже людина протягом року вживає і рибу, і м'ясо, зважаючи на різні дні та релігійні обмеження. Але все ж рибу можна їсти в будь-який день, а м'ясо – в непісні дні, тому більш корисним буде ремесло все ж рибалки. Наприклад, ченці більше вживають саме рибу, а м'ясо – світські люди. Бачимо релігійну заангажованість щодо риби, що й не дивно, адже риба – один з символів Ісуса Христа. Якщо згадувати релігійний поділ на чистих та нечистих тварин (яких можна чи не можна вживати в їжу), то риба є цілком чистою. Тому автор більше схильний до ремесла рибалки та все ж він проявляє лояльність та каже, що не буде осуджувати різників, тому теж бажає їм Божої допомоги у їхній праці.

Вірші №190 та 189 розповідають про олійників та воскобійників. Про олійників автор говорить, що ті доволі багато працюють, і саме це протиставляється воскобійникам, які втричі менше працюють. Олійники допомагають зробити страви смачнішими, але не кожен може собі це дозволити. Це доволі довге та виснажливе ремесло. Свічки ж робляться набагато швидше.

Ще один фактор, який варто врахувати, це співвіднесення з потребою церкви, адже автор дуже хвалить воскобійників за їхнє постачання свічок у церкву.

Тому бачимо, що кожне ремесло краще за інше для автора за певним критерієм: мирським чи релігійним, і так само гірше в якомусь аспекті. Тому протиставлення послугувало для відтінення ремесел, але загалом вони постають рівними.

Варто звернути увагу і на ремесла, пов'язані з роботою в полі, з землею, тваринами тощо. Сюди ми зарахували такі ремесла: орач, коновал, виноградар, копач колодязів, лікар, цілюрик. Зупинімось на кількох з них. Перший – виноградар, вірш № 184. Автор розповідає, наскільки це важке ремесло, адже потрібно кожен день працювати, аби був результат. Автор наголошує, що вино використовується в євхаристії, як одному з основних таїнств.

Хочу згадати ще вірш про лікаря та цілюрика під № 207. *«Вє(л)мї и докто(р)ство є(ст) потрібно на свѣтѣ: же ко(ж)ды(и) бы доктора хотѣль собѣ мѣти»* [8]. Автор говорить, що лікар – дуже корисний, а цілюриків він називає немудрими, тому ремесла протиставляються. Автор наголошує: якщо Бог не дав смерті, то лікар допоможе, а якщо дав – то лікар безсилий. Бачимо піднесення Бога над земними професіями, адже лікар мало чим би міг допомогти, бо Бог самостійно визначає нашу долю. Вкінці звучить ідея, що лікарі не потрібні загалом. Бачимо градацію: Бог – лікар – цілюрик.

Останнім варто згадати вірш № 188 про копачів колодязів. Цей вірш розповідає про важку працю, адже ями бувають глибокими, що пов'язано з постійним ризиком. Це місце порівнюється з пеклом і, кожного разу занурюючись, людина може там і лишитись. Описується можлива мандрівка до пекла героя вірша, згадується також і райське середовище. Вкінці автор говорить про те, що не треба ходити в інші світи та думати про це багато, ймовірно намагаючись відвести думки читача від поганих помислів.

Окресливши вірші тематичної групи, хочемо звернутись до приповістей збірки розділу «Приповісті посполиті», що теж описують ремесла побуту. Сюди ми зарахували такі професії: линник, рудник, римар, косар, жнець,

молотник, котляр, гонтар, мильник, папірник, бердник, колісник, стадник кінський, дьогтяр, смоляр, цегельник, вапняник, кожем'яка, невідник, садівник, камененосець, судняр, костирник, свічкарь, миндзар. Всі вони потрібні для щоденного життя людини.

Хоч ремесла, згадані у розділі збірки, є новими, але автор часом згадує вже описані раніше ремесла і формує пари, де показує їхню взаємодію. Звернімось до приповіді № 308, яка розповідає про женців. Автор наголошує на їхній важкій праці: Бог бачить їхні страждання та убереже від покарання. Бачимо алюзію на один із сюжетів Нового Завіту, де розповідається про Божого посланця, який пожинає плоди – ширу людську віру: «³⁶ *А хто жне, той заплату бере, та збирає врожай в життя вічне, щоб хто сіє й хто жне разом раділи*» [3].

Згадаймо ще схожий за функціоналом вірш № 306, а саме про косаря, який готує сіно для коней на зиму. Хоч ремесла схожі за дією, але різняться за своїм призначенням, а також за рівнем схвалення автором. Жнець творить хліб для людей, а косар – сіно для худоби. В контексті людей з'являється семантичне нашарування - принесення віри через працю, а щодо худоби такого не відчувається.

Для доповнення циклу роботи з зерном варто згадати вірш № 307 про згрібачів сіна та № 309 про молотника, який перероблює зерно на борошно. Всі ці вірші дотичні до створення хліба, що є символом вічного життя, яке дарує Бог. Про цей символ ми згадували в попередніх розділах, а саме у вірші № 169 про орача. Можемо бачити, що всі вони відображають суцільний процес вироблення хліба, де найбільш алюзійними виявились вірші про орача та женця: вони є символічним початком і кінцем цього всього процесу.

Вірш № 316 розповідає про стадників кінських, зокрема про їхню спостережливість та відданість праці, адже вони тримають худобу у стаді, завжди ночують у полі та пильно дивляться на своїх підопічних. Раніше вже йшлося про ремесло пастуха, де була використана притча про заблукалу вівцю. Хоч у вірші

про стадників кінських такої алюзійності немає, але певний підтекст ми бачимо – наприклад, про Бога, як про іманентну силу, що постійно наглядає за своїми підопічними. Праця стадників схвалюється автором. Тому вірші про стадника та пастуха створюють антонімійну метафоричну пару.

Вірші № 318 та 321 розповідають про дьогтяря, смоляра, кожем'яку, які займаються корисними справами та допомагають шевцям у їхній роботі. Згадка швейного ремесла сприяє посиленню важливості інших ремесел – дьогтяря, смоляра та кожем'яку. Бачимо ієрархічність: швець – дьогтяр/смоляр/кожем'яка. Вони є частиною побуту праці шевця. Раніше згадували, що шевця автор похваляє, тому і ці ремесла теж вартують схвалення.

Схожий принцип маємо у віршах № 319 та 320, які розповідають про ремесла для створення вапна та цегли, а також загального будівництва мурів для церкви. Бачимо, що згаданий контекст важливості ремесла для церкви, тому праця отримує додаткове заохочення від автора. Ми згадували раніше про ремесло мурівника, який створює стіни з вапна та цегли. Тому тут прочитується семантичний зв'язок між розглянутими віршами, об'єднаними топосом церкви. Вірші працюють в тріо та важливі для одного спільного процесу – будування мурів для церкви, тому отримують заохочення від автора.

Згадаймо серед віршів про ремесла побуту про ремесло мильника, який виробляє мило. Окрім безпосереднього очищення від бруду, автор нагадує читачеві ще й про можливість відмитися метафорично. Земне мило порівнюється з духовним очищенням: лише справжнє покаяння може стати тим «милом», яке відміє забруднену людську душу. Ця алюзійність дозволяє порівняти: мило – сповідь, мильник – духовний сан.

У кількох віршах Климентій Зіновійв активно розповідає про користь ремесел для бідних і для багатих. Наприклад, № 311 про гонтьяра, який робить гонти для бідних і для багатих, а також № 315 про колісника, який робить колеса до возів, якими можуть скористатись лише вельможі, гетьмани або політики.

Бачимо поділ на бідних та багатих, а також контекст віри, який рівний і для одних, і для інших. В таких парах наголошено на вірі, яку не турбує земне, зокрема кількість статків людини.

2.2 РЕМЕСЛА, ЯКІ ПОВ'ЯЗАНІ З МИСТЕЦТВОМ, НАУКОЮ ТА ВІРОЮ (ЗОКРЕМА, ЦЕРКВОЮ)

Цей розділ описує вірші, які стосуються сфери мистецтва, церкви або науки. Під час прочитання інколи з'являлось враження, ніби сам автор виокремлював ці ремесла. Наприклад, у вірші № 200 згадується таке: *«Бо хтò много художє(ст)въ учи(л)сА и вмѣтъ: то го(р)ишь таковы(и) собѢ хлѢба не имѣтъ»* [8]. Ремесла названі «художє(ст)въм» і автор наголошує на тому, що таким чином заробити собі на хліб важко.

Цих віршів небагато, але можна бачити різне ставлення автора до них: як позитивне, так і негативне. До цього розділу ми зарахували: музиканта, іконописця, маляра, інтролігатора, друкаря, дударя. Бачимо, що частина віршів стосується музики, інша – книг, а третя – малювання. Цікаво, що віршів саме 6 і всі вони поділились рівно на пари – в цьому вбачаємо символічність. Як відомо, цифра 6 є символічною в релігійному аспекті. Наприклад, саме на 6 день Бог створив людину – за своєю подобою, але таку неідеальну. У збірці маємо людське втілення у вигляді ремесел: як люди отримують заохочення від автора або ні, так і ремесла.

Розгляньмо вірші в тому ж контексті, що й попередні – через призму сприйняття автора. Почнімо з малювання, а саме вірша №178 про малярів: тут маємо біблійні алюзії про сприйняття Бога як художника з огляду на міф про створення світу, адже все живе і неживе навколо – це наслідок його уяви і є його творінням. Бог має творче начало. Автор же називає це ремесло чесним, адже люди з самих початків свого існування зображували божі творіння, бо Бог надав їм це знання. Ремесло давнє і божого походження. Якщо говорити про зв'язок з

іконописцями, то виникає суперництво, адже малярі роблять кращі зображення Бога, аніж іконописці, які не дотримуються основних норм живопису. Іконопис розглядається як підвид малярства. У вірші відчувається загальне засудження цих ремесел через невідповідне зображення Бога. Бачимо, що дотичність ремесла до трансцендентного змушує більш прискіпливо розглядати ремесло, зокрема, невідповідне зображення Бога є неприпустимим паплюженням. Наголошена важливість на освіченості будь-якого ремісника. Вкінці автор просить пробачення за сказане й бажає ремісникам добре працювати і надалі. Цим показана лояльність Климентія Зіновієва до «простого люду» та їхньої праці.

Про музичне ремесло розповідає вірш № 174 про музикантів, зокрема про цимбалістів та скрипників. Автор називає це ремесло веселим, бо саме воно підіймає настрій людям. Про веселість ми вже згадували в контексті ремесел про алкоголь, і тут він теж згаданий – автор бажає музикантам після напруженої праці випити склянку горілки та відпочити. Загалом це ремесло викликає в автора радше позитивне ставлення, адже якщо людина працює, вкладається у свою чесну працю, то і на хліб собі заробить: *«Ремєслò стò дѢло нá свѢтѢ сА зна(и)дѹєтъ: ко(т)ры(и) з(ъ) ни(л)ною егò охотою патрѹєтъ. І хтò ремєслà своѣго за(в)ше чáсто ни(л)нуєтъ: томѹ до егò прáцы и са(м) бѣъ пособствѹє(т)»* [8]. Творче ремесло постає на рівні з ремеслами побуту, про які говорили раніше. Також наголошена здатність цим ремеслом заробити собі на хліб.

На протиставлення до цього вірша згадаймо вірш № 194 про дударів. З перших рядків Климентій висловлює своє ставлення до ремесла – мерзенна гра, нечестива, не від Бога. Гра порівнюється з різними азартними іграми, які можуть згубити людину. *«І бода(и) загíнула дудà на всѢ вѢки: же(б) болшь не видáли ю вѢ(р)ныє члѣвѢки»* [8]. Автор просить знищити або забути це вміння, а також не вчити його інших. Ремесло й дудка мають бути викинуті, адже вірянину не личить таким займатись. Саме дудка у свідомості автора асоціюється з простим, народним

інструментом, який застосовується в «поганих справах» невірними. Згадані ремесла протиставляються цимбалістам та скрипникам.

Останнім згадаймо про книжний контекст. Як відомо, книга – це джерело знань, зокрема Біблія – джерело божих знань. Тому й не дивно, що у вірші № 183 друкарі сприймаються позитивно та ще й людьми, що поширюють віру. На додачу вони багато працюють, зокрема страждає їхній зір, спина та вони мало сплять. «*На книга(х) бо вЪрныє мля(т)сА ко бѣу: и в книга(х) обрѣтаю(т) до нѣа дорóгу*» [8]. Через книги люди навертаються у віру, і тому ремесло друкаря гідне похвали.

Вірш № 182 розповідає про інтролігаторів або ж тих, хто роблять переплетення на книги. Тут відчувається позитивне ставлення автора, адже ремесло дотичне до поширення віри. Він далі згадує, що і для невір'ян це ремесло доволі корисне – тут застосований аспект поширення віри. «*І работає(т) в це(р)кві дѣло налѣжноє: и в дома писме(н)ны(х) люде(и) принале(ж)ное*» [8] - у цих рядках бачимо, що віра та освіта прирівнюються, тому в часи Климентія Зіновієва віряни вважалися вченим людом. Обидва вірші про книги мають позитивну конотацію та заохочуються автором.

Окресливши вірші, варто звернутися до приповістей, у яких ідеться про ремесла, що не вимагають активного застосування ручної праці. Сюди ми зарахували рандаря, шафаря та писаря. Якщо говорити про приповісті № 345 та № 346, відповідно про рандаря та шафаря, то ці професії вимагають зосередженості та уваги, адже вони працюють з коштами та обігом товару. Здавалося б, що це важка праця, але автор не акцентує на цьому увагу. Він закликає їх рахувати все чесно та не ховатись від Бога. Ми вважаємо, що наголошено на не дуже чесній праці ремісників і тому є прохання звернутись до Бога, покаятись, адже він все бачить: всі гріхи будуть колись враховані. Автор звертається до проблеми хабарництва.

Приповідь № 347 розповідає читачам про ремесло писаря. Автор наголошує на фізичній напруженості такої праці, адже втомлюють і очі, і тіло, бо доводиться по кілька днів не спати, а також на інтелектуальній, адже потрібно часом кращі сенси докладати у те, що пишеш. Праця виглядає гармонійною, тому автор бажає допомоги від Бога за їхні старання. Приповідь нагадує вірші про книги за дотичністю до поширення віри, тому писарі отримують схвалення автора.

2.3 РЕМЕСЛА ВІЙНИ

Останніми в розділі про ремесла хочеться згадати про ремесла війни. Вони, зокрема, сформували окремий підрозділ, адже більшість мають описовий характер та не мають таких яскравих засуджень чи схвалень, як це було, наприклад, у попередніх параграфах. Віршів небагато, зокрема ми зарахували такі ремесла: щабельник, стрільник, порохівник, людина, що працює з селітрою, сідлар та сагайдачник. Як не дивно, теж 6 ремесел, як і у попередньому підрозділі. Розгляньмо кожен з віршів більш детально.

Першими згадаймо про щабельників у вірші № 203. Тут є згадка апостола Павла з мечем, яким він вберігає вірян від загрози. Щабля або меч постає і як матеріальна річ, і як спосіб захистити людей. Ці ремісники не тільки допомагають козакам захищати населення, але й метафорично захищати віру та вірян. Маємо порівняння, як у вірші з мильниками: меч – козаки, меч – апостол. Відповідно вірш апелює як до захисту матеріального світу, так і до захисту духовного, а у згаданих ремісників бачимо дотичність до обох світів.

Наступним йде вірш № 204 про стрільників, ремесло яких теж дуже потрібне, адже вони роблять стріли для козаків. Автор бажає божого сприяння та допомоги у знищенні ворогів: «Бѣ вамъ неха(и) побѣжда(т) враговъ помагáеть: а васъ о(т) враго(в) в во(и)скахъ и в дома(х) сохраняеть» [8]. Наголошена їхня важливість на перебіг подій на полі бою, тому ієромонах Климентій бажає їм захисту від ворогів. Як і в минулому вірші, відчувається метафоричне накладання: стріли – це захист не лише від фізичних ворогів, але й спосіб захистити віру. Тому, зокрема, це ремесло заохочується автором.

Згадуючи вірші № 205-206, то вони схожі за функціоналом і доповнюють один одного. Спочатку з селітри роблять порох, а потім завдяки ньому стріляє різна зброя. Вірші є більше описовими - доволі детально згаданий функціонал

ремесел. Автор бажає їм легко працювати та багато прожити, адже їхня робота потрібна для роботи наступних – тих, хто працює з більшою зброєю. Наголошено на важливості навіть найменшої праці, адже, поєднавшись з іншою, вона може давати більші результати.

Останніми згадаймо про ремесла сагайдачника та сідларя у віршах № 208 та № 214. На відміну від попередніх, вони не дотичні до зброї, а ремісники роблять радше речі для зручності воїнів. Вони схожі за обов'язками, адже роблять вироби зі шкіри. Автор висловлює повагу до ремесел та бажає їм божої допомоги, адже вони роблять потрібні для козаків справи. Транслюється ідея: якщо всі на своїх місцях будуть працювати добре, то буде хороший результат. Знову наголошено на важливості будь-якої праці.

Окремо хочемо згадати про приповіді війни, тому виокремили такі ремесла: довбиш, тренач, сурмач, рогівник. Перші три професії об'єднані в одну приповідь № 317. Тут згадується сюжет про суд Божий, а саме Апокаліпсис [3]: *«Кгда слышáщи мощно су(д) бжѣ(и) памя́ти: а а(р)хáггльскую те(ж) трубу вспамя́ти»* [8]. Приповідь попереду № 316 згадує про ремесло стадника кінського, а, як відомо, коні були теж одним із символів Апокаліпсиса. Тому семантично ці вірші доповнюють один одного. Згадані ремісники є передвісниками бійки/війни або смертей, що є трагедією. Климентій Зіновіїв розповідає, що це чесні ремесла і вони зрештою корисні та потрібні для війська.

Цікавим є той факт, що вони згадані саме в розділі про ремесла війни. Як бачимо, на прикладі віршів вони більше апелюють до земної війни та до захисту віри через використання зброї. Якщо ж говорити про приповіді, то в них описана війна духовна, зокрема вони апелюють до Апокаліпсиса, який вважається кінцем світу – відповідно кінцем двох світів. Отже, приповіді, хоч і в меншому обсязі, апелюють до глобальніших сюжетів.

Не згадали про приповідь № 305 про рогівників, які створюють ємкості для перевезення пороху. Як і в контексті сідларя та сагайдачника, ремісник займається

корисною справою, адже робить зручну річ для козаків. За це він отримує похвалу від автора.

ВИСНОВКИ

У цій роботі ми комплексно підійшли до аналізу топосу ремесла Климентія Зіновієва на прикладі віршів та приповістей. Проаналізували барокову естетику та виділили риси, якими вона характеризується, наприклад, алегоризуючою свідомістю, мотивом плинності та марності, дуалізмом, поділом на земний та Божий простір, активним використанням образів. Щодо барокових авторів, то, як зазначають науковці, вони були доволі освічені та ерудовані, а також використовували гру з читачем та дотепи для урізноманітнення текстів.

Звернулись до теми топосу, розкрили його поняття та аргументували вибір, чому у нашій роботі варто застосувати саме термін «топос», адже Климентій Зіновієв дуже часто говорить про ремесла у різних текстах. Формується загальне місце, до якого він постійно повертається.

Щоб простежити реалізацію топосу ми проаналізували 47 віршів і 31 приповідь. Такий вибір аргументований посиланням Климентія Зіновієва в останньому вірші тематичного розділу «Ω(т) здє починаю(т)сА вЂршы, о ремєсникахъ розмайтыхъ» на приповіді з подальших розділів. Ймовірно, всі ремесла, які зазначені у віршах і приповідях, унікальні.

Вірші та приповіді мають відмінності, адже останні переважно менші в обсягах. Це частково пояснює їхній описовий характер. Бачимо меншу кількість використання метафор для відтінення семантичного значення професії.

Усі твори ми поділили на тексти, де йдеться про ремесла побуту, ремесла, що пов'язані із мистецтвом, наукою, вірою (зокрема, церквою) та ремесла війни. Найбільше йдеться про ремесла побуту, серед яких можна виокремити різні семантичні блоки: наприклад, виготовлення матеріалів з каменю/дерева/металів,

приготування їжі, пошиття одягу, роботи на полі та з тваринами. Далі ми розглядаємо вірші про творче ремесло – їх менше, як і текстів про ремесло війни.

Навіть прикладі цього розподілу за тематикою ми можемо зробити висновок щодо превалюючих сфер життя людини епохи бароко: вони переважно займалися ремеслами для задоволення свого побуту. Мистецтво, наука, віра та війна теж були присутні у їхніх життях, але в меншій кількості. Климентій Зіновіїв у цій збірці переважно описав «простих робітників», тому ми майже не бачимо топіки ремесел, наприклад, шляхти чи козаків. Вони безперечно є, але описані побіжно, як, наприклад, замовники.

Окрім тематичного поділу ми виокремили ставлення автора до різних ремесел: схвалення чи осуд, що можна пояснити його соціальним станом – ієромонах. Все ж автор не осуджує багато ремесел та проявляє загальну лояльність до праці.

Помітили особливість, що автор хоч і може засуджувати певне ремесло, наприклад, за важкість праці, але часом у віршах вкінці змінює свою думку та просить у ремісника вибачення. Тому ми вважаємо, що загальною тенденцією похвали у віршах автор поширює ідею заохочення до праці. Як відомо, найбільший працівник – це Бог, адже він створив все видиме і невидиме, і досі продовжує спостерігати за своїми творіннями. Барокові люди прагли серцем наблизитись до Божого світу, тому, як показує автор, через працю це можна було зробити.

Через особливе становище поета в епоху бароко бачимо, що автор ніби спостерігає за людьми та Богом, намагаючись наблизити їх один до одного. Він починає розділ про ремесла символічним віршем і використовує біблійні алюзії, обігруючи притчу про створення світу і людини. Часом Климентія Зіновієва можна уподібнити до Бога, адже він створює свій мікросвіт у віршах, де має владу над ремісниками та їхніми долями.

Ми вважаємо, що це дослідження має потенціал до розширення та подальших глибших аналізів творчості Климентія Зіновієва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамовська Я. Теорія літератури в Польщі : антологія текстів : друга половина ХХ – початок ХХІ ст. *Теорія літератури в Польщі*. Київ : Вид. дім «Києво- Могилян. акад.», 2008. С. 351–370.
2. Аристотель. Риторика. Аристотель и античная литература. Москва, 1978.
3. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту, із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена (переклад Івана Огієнка). URL: <https://only.bible/bible/ubio/>.
4. Білоус П. Історія української літератури ХІ - ХVІІІ ст. Київ : Акад., 2009. 424 с.
5. Білявський Д. Гендерні проблеми в поезії Климентія Зіновієва : дипломна робота. Київ, 2023. 45 с.
6. Доманицький В. Невідомі вірші єромонаха Климентія (з початку ХVІІІ віку). Львів, 1908. 76 с.
7. Зіновійв Климентій. Вірші. Приповіді посполиті. Київ : Наук. думка, 1971. 362 с.
8. Зосимова О. Топос марності земних благ в українській бароковій поезії. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди: Літературознавство*. 2009. № 1 (2). С. 34–41.
9. Ісіченко Ігор, архиєпископ. Історія української літератури: епоха Бароко (ХVІІ–ХVІІІ) ст. : навч. посіб. Львів - Київ - Харків : Святогорець, 2011. 567 с.
10. Історія української літератури. у 12 т. / Наук. ред. Ю. Пелешенко ; М. Сулима. Київ : Наук. думка, 2013. Т. 1 : Давня література (Х – перша половина ХVІ ст.). 840 с.
11. Калитенко Т. М. Топос печери як модель множинного простору в середньовічній літературі (на основі Києво-Печерського патерика). *Наукові записки НаУКМА: Літературознавство*. 2018. Т. 1. С. 9–13.

12. Колосова В., Чепіга І. Визначна пам'ятка українського письменства. *Вірші. Приповісті посполиті*. Київ, 1971. С. 5–27.
13. Компан О. Творчість Климентія Зінов'єва як одне з джерел вивчення історії Лівобережної України другої пол. XVII і поч. XVIII ст. *Наукові записки Інституту історії*. Київ, 1957. С. 251–277.
14. Крекотень В. Київська поетика 1637 р. *Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI–XVIII ст.* Київ. С. 126.
15. Курціус Ернст Роберт. Європейська література і латинське середньовіччя / пер. з нім. А. Онишко. Львів : Літопис, 2007. 752 с.
16. Литвинчук Н. Традиційна культура. Ремесла та промисли. *Енциклопедія історії України: Україна–Українці*. Київ, 2018.
17. Меркулов М. Творчість Климентія Зінов'єва в контексті української літератури доби Бароко. Дисертація на здоб. звання канд. філол. наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.01.01 - Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Київ. 2020.
18. Наливайко Д. Українські поетики й риторики епохи бароко: типологія літературно-критичного мислення та художня практика. *Наукові записки*. Т. 19, філол. науки. С. 3–17.
19. Неретина С. С. Тропы и концепты. Москва, 1999.
20. Новик О. Повсякдення у віршах Климентія Зінов'єва. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. № 15. С. 202–207
21. Пелешенко Н. І. Дмитро Чижевський як дослідник українського бароко / Н. Пелешенко // Україна: людина, суспільство, природа : третя щорічна наукова конференція, присвячена 400-й річниці народження і 350-й річниці смерті Петра Могили : тези доповідей / орг. комітет: Валерій Маньківський (голова) [та ін.] ; Національний університет "Києво-Могилянська академія". - Київ : НаУКМА, 1997. - С. 62–63.

22. Плотнікова Н. Поняття "концептосфера" та "концепт" у сучасній лінгвістиці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31, № 1. С. 91–96.
23. Семенюк Л. Стильова природа творчості Климентія Зиновієва. *Закарпатські філологічні студії*. Т. 2, № 7. С. 156–161.
24. Софронова Л. А. Принцип отражения в поэтике барокко. *Барокко в славянских культурах*. Москва, 1982. С. 78–101.
25. Турчина Т. Топіка земного світу в Євангелії учительному Кирила Транквіліона Ставровецького. *Spheres of Culture*. 2017. Vol. 16. С. 80–88.
26. Ушкалов Л. Література і філософія: доба українського бароко. Харків : Майдан, 2014. 416 с.
27. Франко І. Православні письменники XVIII в. *Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.* Львів, 1910. С. 80–82.
28. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк, 1956.
29. Чижевський Д. Поза межами краси (До естетики барокової літератури). *Українське літературне бароко*. Київ, 2003. С. 358–372.
30. Чижевський Д. Сімнадцяте сторіччя в духовній історії України. *Українське літературне бароко*. Київ, 2003. С. 358–372.
31. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. Харків : Прапор, 2004. 272 с.
32. Шевчук В. Климентій Зиновієв і його книга буття українського народу. *Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII ст.: У 2 кн. Книга 2. Розвинене бароко. Пізнє бароко*. Київ, 2005. С. 179–192.